

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVII, СВ. 2

ISSN 0350-185X

UDC 808

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
AND
SASA SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE

SOUTH SLAVIC PHILOLOGIST

Vol. LXXVII, No. 2

Editorial Board

*Dr Rajna Dragičević, Dr Victor Friedman, Dr Najda Ivanova,
Dr Vladan Jovanović, Dr Aleksandar Loma, Dr Alina Maslova,
Dr Sofija Miloradović, Dr Miroslav Nikolić, Dr Slobodan Pavlović,
Dr Predrag Piper, Dr Slobodan Remetić, Dr Jelica Stojanović,
Dr Sreto Tanasić, Dr Zuzanna Topolińska, Dr Anatoly Turilov,
Dr Jasna Vlajić-Popović*

Editor-in-Chief

Rajna Dragičević

BELGRADE

2021

ISSN 0350–185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXVII, СВ. 2

Уређивачки одбор

*др Јасна Влајић-Појковић, др Рајна Драгићевић, др Најда Иванова,
др Владан Јовановић, др Александар Лома, др Алина Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пийер, др Слободан Реметић, др Јелица Сиојановић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Виктор Фридман*

Главни уредник
Рајна Драгићевић

БЕОГРАД
2021

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Секретар Уређивачког одбора
др Владан Јовановић

Рецензенти

др Дејан Ајдачић (Институт за класичне студије и славистику, Гдањск), др Јулија Балтова (Институт за бугарски језик БАН, Софија), др Петар Буњак (Филолошки факултет, Београд), др Даринка Гортан Премк (Филолошки факултет, Београд), др Гордана Драгин (Филозофски факултет, Нови Сад), др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет, Београд), др Сања Ђуровић (Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац), др Никол Јаночкова (Одсек за савремену лексикологију и лексикографију САН, Братислава), др Александар Костић (САНУ, Београд), др Александра Марковић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Софија Милорадовић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Мирослав Николић (Филолошки факултет, Београд), др Марина Спасојевић (Институт за српски језик САНУ, Београд), др Слободан Реметић (АНУРС, Бања Лука), др Зофија Рудник-Карватова (Институт за славистику ПАН, Варшава), др Далибор Соколовић (Филолошки факултет, Београд), др Марија Стефановић (Филозофски факултет, Нови Сад)

Израду и штампање финансирало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.
Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 28. 9. 2021.

Издају

Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35, Београд
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд

Коректура
Дивна Продановић

Коректура резимеа на руском
Стефан Милошевић

Коректура резимеа на енглеском
Татјана Ружин Ивановић

Припрема за штампу
Давор Палчић (*palcic@eunet.rs*)

Штампа
Планета принт
Виноградски венац 9, Београд

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број 413-00-724/2002-01 од 17. 7. 2002. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

САДРЖАЈ

Студије и расправе

Бојана М. Вельовић Поповић, Радивоје М. Младеновић: Заменица <i>што</i> и њени семантички и синтаксички деривати у сиринићком говору	9
Бояна М. Велёвич Попович, Радивое М. Младенович: Местоимение <i>что</i> и его семантические и синтаксические дериваты в сиринических говорах	32
Bojana M. Veljović Popović, Radivoje M. Mladenović: The Pronoun <i>što</i> and its Semantic and Syntactic Derivatives in the Vernacular of the Sirinić County	33
Бранка З. Тафра: Natuknica i nadnatuknica u frazeološkom rječniku	35
Бранка З. Тафра: Заголовочная единица и опорный компонент во фразеологическом словаре	58
Branka Z. Tafra: The Entry and Super-entry in a Dictionary of Idioms	59
Равељ Ковалски: Hierarchiczność w opisie słowotwórczym – wybrane problemy	61
Павел Ковалски: Хијерархичност у дериватолошком опису – одабрани проблеми	73
Paweł Kowalski: Hierarchy in Derivatological Description – Selected Problems	74
Мартин Олоштиак: Z dejín modernej sloveskej derivatológie	75
Мартин Олоштјак: Из историје савремене словачке дериватологије	104
Martin Ološtiak: From the Modern History of Word-formation Research in Slovak Studies	104
Стана С. Ристић, Ивана В. Лазић Коњик: Аксиолошки речник српског језика – предлог израде	105
Стана С. Ристич, Ивана В. Лазич Коник: Аксиологический словарь сербского языка – предложение по составлению словаря	125
Stana S. Ristić, Ivana V. Lazić Konjik: Axiological Dictionary of the Serbian Language – a Proposal for its Compilation	126
Драга С. Зеџ: Лингвистичко истраживање двосложне или женске риме у српској поезији	127
Драга С. Зеџ: Лингвистическое исследование двухсложных или женских рифм в сербской поэзии	155
Draga S. Zec: A Linguistic Investigation of Disyllabic or Feminine Rhymes in Serbian Poetry	156

Владан З. Јовановић: Поглед на партиципска образовања на <i>-ћи</i> , <i>-вши</i> и <i>-м(и)</i> из угла лексикографског описа савременог српског језика	157
Владан З. Јованович: Взгляд на причастные образования на <i>-ћи</i> , <i>-вши</i> и <i>-м(и)</i> с точки зрения лексикографического описания современного сербского языка	180
Vladan Z. Jovanović: An Overview of the Participles Ending in <i>-ћи</i> , <i>-вши</i> and <i>-м(и)</i> from the Perspective of the Lexicographic Description of the Contemporary Serbian Language	182
Милена М. Јакић Шимшић: Асоцијативни односи придева у тесту слободних вербалних асоцијација српског језика	185
Милена М. Якич Шимшич: Ассоциативные отношения прилагательных в тесте свободных вербальных ассоциаций сербского языка	199
Milena M. Jakić Šimšić: Associative Relations of Serbian Adjectives in the Free Association Verbal Test	200
Саша П. Марјановић: Бенсонов систем обраде глаголске флексије у речнику	201
Саша П. Марьянович: Система представления глагольных флексий в словаре М. Бенсона	229
Saša Marjanović: The System of Processing Verb Inflection in Benson's Dictionary	231
Некролог	
Академик Иван Клајн (1937–2021) (Предраг Пипер)	233
Прикази и критика	
Виктор Савић. <i>Српска књижевна реч у својим њрвим стіолећима</i> . Подгорица – Ниш: Матица српска – друштво чланова у Црној Гори, Међународни центар за православне студије, 2019 (Вања Станишић)	239
<i>Наш језик</i> год. L, св. 2, 2019, 811 стр. (Марина Спасојевић)	244
Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska. <i>Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce</i> . Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2020, 548 str. (Ивана В. Лазић Коњик)	253
Ли́лија Раши́довна Ду́скаева. <i>Стилистический анализ в медиалингвистике</i> . Москва: Флинта, 2019, 340 стр.; Ли́лија Раши́довна Ду́скаева (науч. ред.), Любо́вь Юрьевна Ива́нова (отв. ред.). <i>Медиалингвистика славянских стран</i> . Москва: Флинта, 2020, 464 стр. (Стефан Милошевић)	266

Metaphor and Metonymy in the Digital Age. Theory and methods for building repositories of figurative language. Marianna Bolognesi, Mario Brdar & Kristina Despot (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2019, 264 p.
(Р а ј н а М. Д р а г и ћ е в и ћ) 273

Рајна Драгићевић. *Грамаџика у огледалу семантике*. Београд: Чигоја штампа, 2020, 236 стр. (В а л е н т и н а М. И л и ћ) 280

Регистри

Регистар кључних речи LXXVII књиге
Јужнословенског филолога, св. 2 291

Регистар имена LXXVII књиге
Јужнословенског филолога, св. 2 293

ISSN 0350-185X, – Књ. 77, св. 2 (2021), стр. 35–59

UDK: 811.163.42'373.7

811.163.42'374

COBISS.SR-ID: 53672969

<https://doi.org/10.2298/JFI2102035T>

Примљено: 18. марта 2021.

Прихваћено: 14. јуна 2021.

Оригинални научни рад

Branka Z. Tafra*
Sveučilište u Zagrebu
Hrvatski studiji

NATUKNICA I NADNATUKNICA U FRAZEOLŠKOM RJEČNIKU**

U radu će se raspraviti pitanja koja se nameću pri uspostavi natuknice i nadnatuknice u frazeološkom rječniku. U središtu će biti tri tematske cjeline. U prvoj su nova frazeografska rješenja u hrvatskim rječnicima, u drugoj su prijedlozi za dogradnju kriterija za uspostavu natuknice i nadnatuknice, a u trećoj su dvojbe koje traže rješenja.

Ključne riječi: natuknica, nadnatuknica, frazem, višerječnica, polusloženi-
ca, frazeološki rječnik, varijantnost, sinonimija, konverzija, leksikalizacija.

1. UVOD

Opće je poznato da je prije početka rada na rječniku potrebno razraditi načela na kojima će se temeljiti njegova obrada. Svaki tip rječnika traži drugačiji pristup, iako ima i nekih općih načela. Frazeološki se rječnici razlikuju od drugih rječnika jer imaju dvije natuknice – nadređenu i podređenu. Nadređena je *nadnatuknica*, najčešće jednorječnica, a podređena je *natuknica* koja je izjednačena s frazemom. Budući da postoji bogata tipologija frazeoloških rječnika, postoje i određene razlike u određivanju nadnatuknice i natuknice. Dosad se više pisalo o kriterijima za izbor natuknica pod kojima će se frazemi

* branka.tafra47@gmail.com

** Pod istim sam naslovom prigodno izlagala 16. XI. 2018. na okruglom stolu „Frazeološki kotač i dalje se vrti ...“ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u povodu odlaska u mirovinu prof. dr sc. Željke Fink, prvoga imena hrvatske frazeologije, suautorice desetak frazeoloških rječnika, frazeologinje koja je odgojila čitavu školu mladih frazeologa. Moje je izlaganje bilo uglavnom popis frazeografskih problema uočenih pri recenziranju hrvatskih frazeoloških rječnika, a u ovom se radu traže odgovori na njih. *Rad posvećujem Željki Fink koja me i potaknula da uronim u čaroban frazeološki svijet i da ga pokušam razumjeti.*

obrađivati u općim rječnicima (МРШЕВИЋ 1982; VAJS, Žic Fuchs 1998) jer je obrada u njima uglavnom bez nekih pravila, nedosljedna, kako je pokazala Rajna Dragičević na primjeru sintagme *izgubiti glavu*. „Dakle, konstrukcija *izgubiti glavu* očigledno nije jedini primer nedoslednosti leksikografa u razgraničavanju frazeologizama i posebnih značenja realizovanih u određenim sintagmama“ (DRAGIĆEVIĆ 2009: 35, bilj. 1). Upravo je dosljedna nedosljednost najveća rak-rana mnogih rječnika. Pisalo se i o različitim kriterijima za određivanje nadnatuknice u frazeološkom rječniku, ali manje se raspravljalo o dvojabama koje se javljaju pri uspostavi i nadnatuknice i natuknice u frazeološkom rječniku.

Natuknica je prvi problem pred kojim se nađe svatko tko planira raditi rječnik bilo koje vrste.¹ Izvori većine problema pri uspostavi natuknica leže u nepotpunim gramatičkim opisima i u mnoštvu neusuglašenih pristupa leksičkoj jedinici, ali i frazeološkoj, pa otuda i teškoće u utvrđivanju identiteta leksičke jedinice koja je kandidat za natuknicu, u frazeološkom rječniku za nadnatuknicu, i u određivanju u kojem liku ona dolazi. U frazeološkom je rječniku problem dvostruk jer su dvojbe pri uspostavi nadnatuknice prilično različite od onih pri uspostavi natuknice pa jedni kriteriji vrijede za nadnatuknicu, a drugi za natuknicu.

Frazeografi se pri uspostavi nadnatuknica u frazeološkom rječniku susreću uglavnom sa sličnim, ali ne i u potpunosti jednakim problemima kao i svi leksikografi. Određivanje pak natuknice u frazeološkom rječniku ima sasvim druga pravila. Ono je donekle olakšano jer je frazem ujedno i natuknica, a riječ je o, kako se često definira, okamenjenim, čvrsto strukturiranim višerječnim svezama pa se čini da tu i nema nekih problema, ali je to samo na prvi pogled jer unutrašnje i vanjske granice frazema nisu uvijek jasne, pa odatle nastaju i problemi pri određivanju natuknice. U ovom će se radu usporedbe odnositi uglavnom na jednojezične frazeološke rječnike izrađene na građi iz suvremene književnosti i jednojezične opće normativno-opisne rječnike.

2. NADNATUKNICA

Od prvih glosara do današnjih konceptualnih rječnika različiti su načini razvrstavanja i obrade leksičke građe. Među najčešćim bilo je abecedno strukturiranje, koje je za korisnika i najprihvatljivije jer najlakše može pronaći traženi podatak. Abecedarij se sastoji od *natuknica*, leksičkih jedinica koje se opisuju ili prevode i koje su naslovi rječničkih članaka, ili od makronatuknica koje su vodilice kroz rječnik ili tezaurus te od deskriptora u pojmovnicima. Makronatuknice služe za lakši pronalazak natuknicâ, a deskriptori za indeksiranje i također za lakše pronalaženje, primjerice, dokumenata. Makronatuknicu nazivamo *nadnatuknica* (TAFRA 2005c). Ona se najčešće nalazi u te-

¹ O tome više u TAFRA 2005a, 2012, 2016.

zaurusima koji su uređeni konceptualno, ali se može naći i u nekim vrstama rječnika, na primjer u terminološkim i frazeološkim. U hrvatskoj se starijoj leksikografiji često nalaze, osobito u rječnicima u 18. stoljeću. U frazeološkim je rječnicima nadnatuknica potrebna radi lakšega pronalaska traženoga frazema. No, određivanje nadnatuknice važno je i za obradu frazema u općim rječnicima jer o njoj ovisi pod kojom će se natuknicom u njima obraditi frazem, naravno ako je rječnik tako ustrojen da donosi i frazeme. Dok se u svim rječnicima natuknica semantički i gramatički² obrađuje ili prevodi na drugi jezik, u frazeološkom rječniku nadnatuknica je samo pomagalo za korisnika, rječnička forma bez rječničkoga sadržaja. U hrvatskim je frazeološkim rječnicima otisnuta velikim slovima, najčešće bez ikakvih odrednica (kvalifikatora). Ona je glavna „sastavnica frazema određena morfološkim principom prema sljedećoj hijerarhiji autosemantičkih vrsta riječi: imenice ..., poimenačene riječi ..., pridjevi ..., prilozi, glagoli ..., brojevi ...“ (HFR³ 2014: 8). Morfološki je kriterij u usporedbi s drugima (npr. sintaktičkim, semantičkim⁴) najprihvatljiviji sa stajališta autora rječnika jer se tako najlakše može obraditi frazem i u frazeološkim i u drugim tipovima rječnika koji donose frazeme, ali za korisnika koji nema elementarno gramatičko znanje i nije. Mršević je (МРШЕВИЋ 1982: 142) u pravu kad kaže da je svaki kriterij koji ne vodi računa o semantičkoj strukturi frazema isuviše formalan. Ona u zaključku (str. 148) nudi čak četiri kriterija u svom semantičkom pristupu, što bi i za frazeologa bilo prezahtjevno, a za korisnika rječnika pogotovo. Navođenje pak frazema pod svim punoznačnim sastavnicama neekonomično je, dok je semantički kriterij za korisnike rječnika neprihvatljiv jer bi, na primjer, brojne frazeme sa sastavnicom *glava* nalazili pod različitim nadnatuknicama (ili u drugim rječnicima pod natuknicama), ako bi ih uopće pronašli. Morfološki se kriterij lako usvaja zbog njegove jednostavnosti, pa se zato on polako prihvaća i u nefrazeološkim rječnicima koji obrađuju i frazeme. Postoje opravdani razlozi i za druge kriterije u raznim tipovima frazeoloških rječnika, na primjer u *Rječniku hrvatskih animalističkih frazema* (VIDOVIĆ BOLT i dr. 2017) uspostavljena je hijerarhija animalističkih sastavnica koje su odabrane za nadnatuknicu. Za dijalektne rječnike vrijedit će pak drugi kriteriji (npr. starost, frekventnost, invarijantnost ...). Idealnoga kriterija nema, što dokazuju i priloženi popisi frazemâ abecedno poredanih po prvoj riječi na kraju rječnikâ.

² Ovisno o tipu rječnika, razlikuje se i obrada.

³ Taj se rječnik ovdje uzima za primjer jer je uzorno rađen i jer je u frazeografiju unio novine koje su temeljene na suvremenim lingvističkim spoznajama. Ako nije drugačije navedeno, frazemi su iz njega.

⁴ Ako se primijeni semantički kriterij, frazem *ne cvjetaju (ne cvatu) ruže /komu/* obradit će se pod prenesenim značenjem glagola *cvjetati* 'biti u svoj svojoj ljepoti, u punom razvitku' jer to značenje omogućuje razumijevanje metaforičkoga frazema 'ima sreće u životu' (VAJS, Žic Fuchs 1998), a ako se primijeni morfološki, obrada će biti pod *ruža*.

Pod nadnatuknicom može biti obrađen samo jedan frazem, a može i više njih, ovisno o njezinu frazeološkom potencijalu. Odnos natuknice i podnatuknice u objasnidbenim jednojezičnicima koji su ustrojeni po tvorbenim gnijezdima⁵ u kojima se u jednom rječničkom članku nalazi više tvorenica koje mogu imati status natuknice, ali su ipak obrađene u jednom rječničkom članku, samo se na prvu čini jednak odnosu nadnatuknice i natuknice jer je u makrostrukтури rječnika to odnos nadređenice i podređenice, no leksikografski im je status drugačiji. Tako je leksem *ruka* u HER-u kao natuknica obrađena i gramatički i semantički, zauzima svoje mjesto u abecednom natukničkom nizu, naslov je rječničkoga članka i po tome je nadređenica ostalim iz nje izvedenim leksemima (*ručica, ručetina, ručni ...*) koji su kao podnatuknice obrađeni u istom rječničkom članku. Tvorbeno gledano, riječ je o motivirajućoj riječi i o motiviranim riječima, glavnoj i iz nje izvedenim riječima, ali su u rječniku one „ravnopravne“ jer su jednako leksikografski obrađene i natuknica i podnatuknice. Nadnatuknica RUKA u HFR-u samo je po nekom kriteriju (u našem slučaju morfološkom) određena kao glavna sastavnica frazemâ u kojima se ona nalazi i koja je izdvojena radi lakšega pretraživanja rječnika. Dok u objasnidbenom rječniku natuknica i podnatuknice čine jedan rječnički članak, u frazeološkom rječniku nadnatuknica može biti zajednička za više rječničkih članaka, za onoliko koliko ima natuknica, odnosno frazema. Dakle, za određivanje natuknice i podnatuknice u jednojezičnom objasnidbenom rječniku vrijede ista pravila, a za određivanje nadnatuknice i natuknice u frazeološkom rječniku različita su pravila pa s razlogom postoje dva terminološka para: natuknica i podnatuknica, nadnatuknica i natuknica.

Načelo je nizanja nadnatuknica abecedno. Budući da je nadnatuknica najčešće jednorječnica i da dolazi u kanonskom liku, mogli bi biti podjednaki problemi uspostave nadnatuknice u frazeološkom rječniku i natuknice u objasnidbenom rječniku. Naime, frazeolog se sreće s istim dvojabama kao i svaki drugi leksikograf: jedna ili dvije nadnatuknice, obrojčati ih ili ne obrojčati, akcentirati ili ne akcentirati, koji je lik nadnatuknice ispravan, koja je uopće njezina struktura (višerječnica ili mora biti samo jednorječnica) i sl. Međutim, ima i razlika.

Dok u suvremenim rječnicima standardnoga jezika, jednojezičnicima i dvojezičnicima, natuknice zadovoljavaju pravopisnu i jezičnu normu, a one koje ne zadovoljavaju, normativnim se odrednicama upućuju na normativno preporučljivu, dotle te norme ne vrijede za frazeološke rječnike, kao uostalom i za još neke tipove rječnika, npr. za rječnike žargona. Norma u frazeologiji

⁵ Gotovo u svim srednjim i većim rječnicima nalaze se podnatuknice, npr. povratni glagoli, glagolske imenice pod glagolskom natuknicom, prilozi motivirani pridjevom pod njegovom natuknicom itd. Podnatuknice dolaze zbog gramatičkih ili semantičkih razloga, ili jednostavno radi ekonomičnosti da se uštedi na prostoru. U leksikografskim se radovima zbog toga često spominje uz natuknicu i podnatuknica.

nije jednaka kao u standardnom jeziku jer nije kodifikacijska, nego je upotrebnost, pa bi normativno bilo ono što je ustaljeno. Uzmimo za primjer leksem *kvasina*. Ako se i uvrsti u opći rječnik standardnoga jezika, obilježiti će se kao regionalizam i uputiti će se na *ocat*, ali će u frazeološkom rječniku biti nadnatuknica za frazem *otići na kvasinu*. Tako će u frazeološkom rječniku nadnatuknica biti i CAJTNOT za frazem *biti (naći se) u cajtnotu*, dok se taj germanizam neće ni naći u rječnicima standardnoga jezika.

Natuknice u rječnicima dolaze u svom kanonskom liku (nominativ, infinitiv ...) pa leksikografu, a i frazeografu pri uspostavi nadnatuknica pomaže gramatika da ga odredi, npr. frazem *šalu na stranu* obraditi će se pod nominativnom nadnatuknicom ŠALA. Međutim, iako se osnovne jedinice gramatike i rječnika većinom podudaraju, ima primjera i za njihovu nepodudarnost. Od kanonskoga se lika može odstupiti iz pragmatičnih razloga pa u nadnatuknicu staviti oblik, pogotovo kad je on supletivan ili kad se sklanja po drugom tipu nego kanonski lik. Tako će se frazem *bolje ikad nego nikad* naći pod nadnatuknicom BOLJE, a *širi nego duži (dulji)* pod ŠIRI. Rijetko, ali nadnatuknica može biti zapisana i u varijantnom obliku, npr. ZGOREG(A).

Ako nadnatuknički niz u frazeološkom rječniku slijedi gramatiku, tada slijedi gramatičku podjelu riječi na vrste pa se svi rječotvorni tipovi nastanka nove riječi zrcale u njem, a to znači i rezultati leksikalizacije, konverzije, depolisemizacije.⁶

Nadnatuknice se, osim izuzetaka, ne akcentiraju i uz njih ne dolaze gramatički podaci pa stoga imenice *pluralia tantum* neće biti posebno obilježene, npr. TRNCI. Nekoliko je vrsta izuzetaka od toga pravila koje je HFR dobro riješio:

1. homofonski homogrami (istozvučne istoslovnice)⁷ koji pripadaju dvjema vrstama riječi imaju označenu vrstu riječi: ZLO (imenica), ZLO (prilog); DOBRO (imenica), DOBRO (prilog)
2. heterofonski heterografi (raznozvučne raznopisnice) koji pripadaju istoj vrsti riječi ili različitoj vrsti imaju obilježen akcent: PÀRA i PÀRA; PRÀVO i PRÀVO
3. homonimi su obrojčani: BRDO¹, BRDO²; KONAC¹, KONAC²; KRILO¹, KRILO².

U leksikografiji je među najtežim problemima razgraničavanje poliseimije i homonimije. Svakako bi morale biti dvije natuknice ako su posrijedi

⁶ Šire shvaćanje nastanka nove riječi od onoga u tvorbi riječi nalazi se u TAFRA, Košutar 2009.

⁷ Terminološki razlikujemo dvije riječi jednaka fonemskoga slijeda, jednaka ili nejednaka akcenta, obilježene ili neobilježene akcentima, npr. *mol* i *mol*, *luk* i *luk* te *môl* i *môl*, *lûk* i *lûk* upravo zato što se u literaturi često primjeri tipa *lûk* i *lûk*, *pèčēnje* i *pečēnje* nazivaju homogramima (istopisnicama), a oni to nisu (TAFRA 2011).

dva istopisna i istozvučna leksema iz istoga leksičko-gramatičkoga razreda (TAFRA 2016). Tako bi i u frazeološkom rječniku trebale biti dvije homonimne nadnatuknice ako su dva frazemska homonima. Međutim, dok u jednojezičnom objasnidbeniku polisemija nameće pitanje koliko će se značenja obraditi, dotle u frazeološkom rječniku polisemičnost nadnatuknice uopće nije bitna jer nema nikakva utjecaja na strukturu rječnika. Što se tiče homonimnih⁸ nadnatuknica i natuknica, njih je u frazeološkim rječnicima zanemarivo malo te je zapravo glavni problem homografija jer nadnatuknice u hrvatskim frazeološkim rječnicima nisu akcentirane, osim naravno u dijalektnim. No, kad je akcent razlikovan, nadnatuknica se mora akcentirati bilo da je riječ o istoj ili o različitoj vrsti riječi. Tako se moraju akcentirati nadnatuknice iz iste ili različite vrste riječi tipa PĀS i PĀS⁹ i PRÁVO i PRĀVO, iako ostale nisu.

U frazeološkim rječnicima kao nadnatuknice dolaze jednorječnice, osim u dva slučaja u kojima su nadnatuknice izjednačene s natuknicom, zapravo s frazomom. Riječ je o polusloženicama¹⁰ i o višerječnicama. Bogata je leksiološka literatura o višerječnim leksičkim jedinicima i o njihovu razvrstavanju te o tome koje bi svakako trebale imati status natuknice. U terminološkim su rječnicima višerječne natuknice dosta česte, česte su i u onim rječnicima u kojima su uvrštena imena, dok se u frazeološkim rječnicima gotovo i ne nalaze. Načelno, status nadnatuknice, kao i natuknice u bilo kojem drugom rječniku, trebale bi imati višerječnice koje su leksikalizirane sveze i koje su izjednačene s jednorječnim leksemima, kao što su hrv. *lijepa kata*, fr. *pomme de terre*, rus. *железная дорога*. Danas je prilično dobro prihvaćen naziv *višerječnica* (engl. *multiword lexical unit*), ali ne isključivo u značenju 'višerječna leksička jedinica', kako je prvotno predloženo (TAFRA 2000), ili kako Gortan-Premk (ГОРТАН-ПРЕМК 1997: 17) vidi „višečlanu reč“, nego općenito za različite skupine riječi, npr.: *ne bih, malo poslije, s kraja, dobar dan, tri puta* itd. (PRAVOPIS IHJJ).

Hrvatska je frazeografija napravila velik iskorak upravo u određivanju nadnatuknica. Osim u razgraničavanju homonimije od homografije, druga su dva pomaka: davanje statusa nadnatuknice višerječnicama i riječima nastalim konverzijom. Tako se u *Rječniku hrvatskih animalističkih frazema* (VIDOVIĆ BOLT i dr. 2017) kao nadnatuknice našlo nekoliko višerječnica (npr. *lastin rep, morska medvedica, božja ovčica*) koje su kao frazemi ujedno i natuknice. Kao što frazem nije zbroj značenja pojedinih sastavnica, tako ni višerječnica nije zbroj značenja svojih sastavnica, ali je velika razlika u njihovoj funkciji

⁸ Svaka homografija nije homonimija, iako se u rječnicima one često izjednačuju. U hrvatskom, a tako i u srpskom, homonimi su homofonski homografi koji pripadaju istoj vrsti riječi, istomu idiomu i istomu vremenskomu odsječku i koji nemaju nijedan zajednički sem.

⁹ Hrvatski opći rječnici znaju obrojčati takve primjere jer ih tretiraju kao homonime, ali oni nisu homonimi (TAFRA 2016).

¹⁰ O polusloženicama u idućem poglavlju.

jer višerječnica ima primarnu nominacijsku funkciju, a frazem sekundarnu. Višerječnica je nastala demotivacijom svojih sastavnica pa s obzirom na to da ima status leksema (dvorječnoga), može imati u rječniku status natuknice ili nadnatuknice. U HFR uvrštene su i nadnatuknice nastale konverzijom, najčešće poimeničnjem, npr. ČISTA (*imati tri čiste*), MLADI (*dobiti mlade*), što je novost u frazeografiji.

Ima još primjera kad bi trebalo uspostaviti dvije nadnatuknice jer su dvije riječi, npr. apelativ i onim, ali je možda sa stajališta korisnika bolje da se ne uspostavlja. Budući da je nadnatuknica pisana verzalom, u njoj se ne može vidjeti pravopisna razlika između apelativa i onima, ali ni njihova razgraničenost. Nijedan frazeološki (ali ni opći) rječnik nema dvije nadnatuknice BOG, iako se iz frazemâ vidi da je riječ o dvjema riječima: o *Bogu* (*ima Boga, dati Bogu dušu*) i *bogu* (*bog bogova, kao bog*).¹¹

Važno je da se u predgovoru objasne kriteriji za navođenje nadnatuknica, da korisnik rječnika zna zašto su neke nadnatuknice akcentirane, neke pak obrojčane, zašto su dvorječne, zašto je imenična, a ne pridjevna nadnatuknica itd., naravno ako autori rječnika uzimaju, a trebali bi, u obzir homonimiju, leksikalizaciju i konverziju.

3. NATUKNICA

3.1. Frazem kao natuknica

U frazeološkom rječniku frazem ima status natuknice pa je rasprava o natuknici zapravo rasprava o frazemu. Budući da natuknica dolazi u svom kanonskom liku, a da smo već rekli da za frazeme ne vrijede norme standardnoga jezika, pitanje je što je kanonski lik natuknice. Trebao bi to biti invarijantni lik frazema, najneutralniji i najfrekventniji lik, lik koji je ustaljen u upotrebi. A kako je frazem jezična jedinica okamenjene strukture, ne bi trebalo biti nikakve dvojbe kako će glasiti natuknica. Među obilježjima frazema u definicijama se redovito spominje i njegova čvrsta struktura. Ona i jest u većine frazema okamenjena jer se ništa ne može promijeniti u njoj. No, mnogi frazemi, osobito u odnosu na višerječne nazive, nisu uopće okamenjeni, kako se to često naglašava, i upravo u tome leži zamka da se pod jednom natuknicom kriju dva frazema. Frazemska promjenjivost obuhvaća:

1. zamjenu sastavnica i njihovih flektivnih oblika: *busati se u prsa (grudi), izigravati (glumiti) damu, kako god okreneš (okrenuli), kratka (kratkog) daha*
2. izostavljivost sastavnica: <î> u *dobru* i <u> *zlu*, *proći* <kroz> *sito* i *rešeto*.

¹¹ Da su tri riječi: *Bog*, *bog* i *bog!* i da bi u rječniku trebale biti tri natuknice, utvrdila je Tafra (1998), a pravopisno razgraničavanje frazemâ prema sastavnicama *Bog* i *bog* napravila je Fink (2001). Međutim, zbog ekonomičnosti, a i radi korisnika u HFR-u je jedna nadnatuknica.

Dio promjena na razini frazemskih sastavnica ne utječe, a dio utječe na status frazema. Za uspostavu valjane natuknice frazeolog prvo treba odrediti što je frazem, odnosno njegove vanjske granice, treba razgraničiti frazem od drugih višerječnih jezičnih jedinica, ali treba odrediti i unutrašnje granice frazema. Ostaje li svaka zamjena sastavnica samo znak promjenjivosti unutrašnjih granica frazema, njegova varijantnost, ili je zamjenjivost dokaz sinonimnosti frazema, najteže je frazeološko pitanje koje traži odgovor. Odgovor će se razlikovati od frazeologa do frazeologa, ali je važno da autori rječnika objasne što im je varijantnost, a što sinonimija i da svoje kriterije dosljedno provedu te da tako broj graničnih slučajeva smanje što više. Frazeologija, osobito ruska, ima dosta i teorijskih radova,¹² ali i frazeoloških rječnika sinonima, što frazeografiji slavenskih jezika može biti velika pomoć, s tim da treba voditi računa o posebnostima svakoga jezika.

Hoće li neka leksička sveza u hrvatskom biti frazem, ovisit će, htjeli mi to ili ne htjeli, čak i o pravopisnoj normi, a ne samo o završenom procesu frazeologizacije. Dosta je jezikoslovnih rasprava o definicijama različitih tipova leksičkih sveza i o njihovu razgraničavanju. Da nije sve tako jednostavno, pokazuju već i mnoštvo naziva za različite leksičke sveze i pokušaji njihova definiranja (BLAGUS BARTOLEC 2014). Većina kriterija koji se navode da bi se identificirali frazemi formalni su. Stoga ih Rajna Dragičević (ДРАГИЋЕВИЋ 2009: 43) dopunjuje i zaključuje: „Ako je konstrukcija ustaljena, ako može razviti više značenja, ako doprinosi ekspresivnosti iskaza u kojem je upotrebljena i ako vrši funkciju jednog rečeničnog konstituenta, onda ona, svakako, spada u frazeologizme.“ U nemogućnosti da postave jasne vanjske granice frazema, mnogi frazeolozi razlikuju frazeme u užem i u širem smislu. Ovdje samo napominjemo da uvođenje u bilo koju razredbu podjele „u širem i užem smislu“ nije znanstveno opravdano jer u tom slučaju za frazeme u širem smislu uopće nema granica. Treba postaviti kriterije po kojima neki leksičko-semantički odnos jest, na primjer, sinonimija, homonimija, pa tako i neka leksička sveza jest frazem, ili termin, ili kolokacijska sveza, ili leksikalizirana sveza, ili krilatica itd., ili to nije, a potom treba rješavati pojedinačne granične slučajeve. Čvrsti se kriteriji za određivanje što je što, npr. koji su leksičko-semantički odnosi posrijedi, mogu dati samo za jezik kao sustav, dok ti odnosi u kontekstu mogu biti drugačiji (TAFRA 2018). Da stvar bude složenija, mnoštvo je kolokacija koje postaju frazemi (TURK 2018), ali i slobodnih sveza (*oprati uši*) koje se frazeologiziraju (MENAC 2007: 11). Tako i mnogi nazivi frazeologizacijom postaju frazemi (obratan se proces ne događa): *prazan hod*, *lančana reakcija*, *sljepo crijevo* itd. Anatomski naziv *sljepo crijevo* ‘početni dio debeloga crijeva’ i frazem *sljepo crijevo* ‘zabačeno mjesto’ pripadaju dvama

¹² Još je davne 1956. godine J. D. Apresjan doktorirao na frazemskoj sinonimiji (https://new-dissert.ru/product_info.php?products_id=1320151).

sustavima, terminološkomu i frazeološkomu, pa kao što prefiks *na-* u *napisati* nije prijedlog *na*, tako ni *sljepo crijevo* u rečenici *Autobusna je stanica Žabica*, *SLIJEPO CRIJEVO Rijeke, kolodvor koji je premalen* (HFR) nije naziv pa je pogrešno govoriti da su frazemi u širem smislu uglavnom termini.

3.2. Frazemske granice

Kad je riječ o vanjskim granicama frazema, glavni je zadatak odrediti što je frazem u odnosu na druge višerječne leksičke sveze (TURK 2000), a kad je riječ o međufrazemskim značenjskim odnosima, treba odrediti jesu li posrijedi dva frazema, dakle i dvije natuknice, ili je ipak riječ o unutarfrazemskim odnosima, o jednom frazemu i varijantnosti natuknice. U oba se slučaja javlja problem identiteta frazema, a zatim i pravilna uspostava frazemske natuknice.

Iz literature je uglavnom jasno razgraničavanje frazema od drugih čvrstih, a pogotovo od slobodnih sveza, ali ima još spornih primjera koje razne discipline svojataju. Tako se nađe poneki primjer koji je jednima frazem, a drugima kolokacijska sveza (npr. *crno zlato*, *suze radosnice*), zatim frazem i naziv (*crna burza*) te osobito dva slučaja koja bi se mogla svesti na odnos frazeologije i rječotvorja, a to su polusloženice i sraslice. *Polusloženica* i *sraslica* nazivi su u tvorbi riječi te je opravdano pitanje postoje li frazemske polusloženice i frazemske sraslice, dva naziva koja se spominju u frazeološkoj literaturi (KOVAČEVIĆ, Ramadanović 2013).

Često se govori o razgraničavanju različitih leksičkih sveza, ali se manje govori o razgraničavanju leksema i frazema. Naime, ako su *amo-tamo*, *kakav-takav*, *rak-rana*, *boktepitaj*, *budiboksnama* prilozi, pridjevi, imenice itd., nisu frazemi, i obratno. To pitanje nije jednoznačno riješeno u hrvatskom jezikoslovlju, što se vidi u suvremenim hrvatskim rječnicima jer je u jednom *amo-tamo* prilog, a u drugom frazem, a ni za mnoge druge polusloženice nema suglasja. Babić (1986: 32) kaže: „Kad se dvije riječi združe u jednu tako da izgube samo neke gramatičke osobine, a svaka zadrži svoj naglasak, a uglavnom i svoje značenje, nazivaju se polusloženicama. (...) Polusloženice su dakle jezična pojava koja je na granici između sintakse i tvorbe.“ Zapravo se ne zna jesu li dvije riječi postale jedna, ili su i dalje dvije riječi. O spornom pitanju Menac-Mihalić i Menac (2011: 38) kažu: „Donose se i frazemi koji bi se s formalnoga gledišta mogli smatrati leksemima jer su polusloženice, pisane s crticom, te se cijela natuknica podudara s nadnatuknicom, AJN-CVAJ ajn-cvaj, KADLI-TADLI kadli-tadli, KAKO-TAKO kako-tako.“ Budući da je prema definiciji nadnatuknica glavna sastavnica frazema određena morfološkim kriterijem, da se frazem, pa i natuknica koja je izjednačena s frazemom, sastoji od najmanje dviju sastavnica, opravdano je pitanje koliko sastavnica ima natuknica.

Frazeologija je neke polusloženice „posvojila“, npr. *rak-rana*, *pik-zibner*, *domino-efekt*, *zbrda-zdola*, *amo-tamo*, *rekla-kazala* itd. Problem je u tome

što se ti primjeri pravopisno mogu riješiti na različite načine,¹³ npr. *rak rana*, *rakrana* i *rak-rana*; *kakav-takav*, *kakav – takav* itd., ovisno o tome je li veza atributna, apozicijska ili korelacijska. Iako pravopis ne određuje što je frazem, riječ se u njem definira kao jezična jedinica između dviju bjelina pa formalno pokazuje jesu li posrijedi dvije riječi ili je jedna. Budući da je dvorječnost polazni formalni kriterij pri određivanju što je frazem, prijeko je potrebno da se frazeologija i gramatika „dogovore“ što kojoj pripada. Osnovno je pitanje što je polusloženica, je li ona tvorenica, jedna riječ, ili su to zapravo dvorječne jezične jedinice, sintagme. Rajna Dragičević (ДРАГИЋЕВИЋ 2020: 87) s pravom smatra da odgovor na ta pitanja zadire u tvorbu riječi, u sintaksu i semantiku. Spojnica kao pravopisni znak, pogotovo što su se pravila o njezinu pisanju mijenjala u povijesti pravopisa (*auto-cesta*, *autocesta*), ne određuje status jezične jedinice. Ako je polusloženica tvorenica, nije frazem. Tako je i s drugim tvorenicama. Dok se višerječne jezične jedinice mogu i trebaju priznati u razredbi leksičko-gramatičkih razreda (složeni prijedlozi, veznici ...), dotle se jednorječnost ne bi trebala uvesti u frazeologiju jednostavno zato što leksem nije frazem. Stoga se ni primjeri tipa *boktepitaj*, *akobogda*, *budiboksnama*, iako ih u literaturi nazivaju frazemskim sraslicama, u hrvatskom jeziku ne bi trebali uvrštavati među frazeme, premda ima mišljenja (KOVAČEVIĆ, Ramadanović 2013) da ih ne treba isključivati iz frazeološkoga fonda jer su i dalje na periferiji frazeološkoga sustava. Iako se takvo stajalište može argumentirati, smatramo da su leksemi tipa *akobogda*, *budiboksnama* i sl. tvorbeno zanimljivi (PEJANOVIĆ 2012), a frazeološki samo zato što su nastali defrazeologizacijom.

Manje bi nejasnoća bilo ako bi se jasnije razgraničile složenice od polusloženica. Složenice nastaju od dviju ili više tvorbenih osnova, jednopojmvene su, a dijelimo ih na tri tipa: složenice¹⁴ bez spojnika (*duhankesa*), složenice sa spojnikom (*srednjoškolski*) i složenice sa spojnicom (*spomen-područje*). Naime, „ne vidimo druge razlike, osim pravopisne, ni između *duhankese* i *vagon-restorana*. Hoće li se *vagon-restoran* pisati sa spojnicom, zajedno ili kao dvije riječi, stvar je isključivo pravopisa, što zorno pokazuje upravo engleski način pisanja naziva *word-formation*, *wordformation* i *word formation*“ (TAFRA, Košutar 2009: 97–98). S terminološkoga stajališta naziv *polusloženica* i nije najbolji jer to znači da *žar-ptica* i jest i nije složenica, da je na pola puta, između. Iako spojnica spaja (*kesten-pire*), ona i razdvaja (*dan-noć*¹⁵) pa su njezine funkcije različite te se ne može polusloženicom nazivati svaki tip

¹³ O tome TAFRA 2005b; KOVAČEVIĆ, Ramadanović 2013.

¹⁴ U literaturi poznate kao *sraslice*.

¹⁵ Botanički naziv *daninoc* (*Viola tricolor*) tipičan je primjer leksikalizacije (TAFRA 2005a: 122).

dviju leksičkih sastavnica, jednopojmovnih i dvopojmovnih, subordiniranih i koordiniranih, samo zato što su pisane sa spojnicom.

Zbog usvojenosti naziva *polusloženica* ostavili smo ga i predložili (TAFRA 2005b) da to bude, uz fonetsku riječ, svezu riječi i rečenicu, četvrti frazemski tip po opsegu, iako time nije riješen problem jer i dalje ostaje otvoreno pitanje koje su polusloženice dvorječne jezične jedinice, tj. sintagme, a koje su leksemi jer su samo prve bazen iz kojega frazeologizacijom nastaju frazemi, ako naravno hoćemo zadržati definicijsku odredbu da frazemi imaju najmanje dvije sastavnice. U tom slučaju treba i nazivoslovno, pa i pravopisno¹⁶ razgraničiti ta dva tipa jezičnih jedinica. Da se ne stvara novi naziv, naziv *polusloženica* mogao bi ostati za dvorječne jedinice (dvopojmovne) od kojih su se neke frazeologizirale, a rječotvorni naziv *složenica* može obuhvatiti i one lekseme nastale od dviju osnova koji se pišu sa spojnicom.¹⁷

Ima još slučajeva u kojima frazeograf mora misliti i na pravopis. Tako bi se trebalo u rječnicima pravopisno pokazati da su se u frazemima *na Sveto Nigdarjevo, na Svetoga Nikada* sastavnice onimizirale (TAFRA 2005b). S obzirom na to da se nadnatuknice pišu verzalom (NIGDARJEVO, NIKADA), one ne otkrivaju onimizaciju, ali se njezinim priznanjem utvrđuje završena konverzija (velikim se slovom piše ime, a ime je imenica) te ispravno pisanje natuknice i ispravno citiranje frazema. S druge strane, treba riješiti i primjere s deonimizacijom jer u frazemima *katica za sve, prijeći / prelaziti rubikon, ispraviti / ispravljati krivu drinu, i mirna bosna* itd. imenične sastavnice više nisu antroponimi i toponimi s obzirom na to da su izgubile nominacijsku funkciju, a to znači da se trebaju pisati malim slovom jednako kao što se u nazivima biljaka posvojni pridjev treba pisati malim slovom: *salomonov pečat*.

3.3. Jedna ili dvije natuknice

Osim vanjskih granica frazeolog mora odrediti i unutrašnje granice frazema, tj. odrediti granice između obaveznih i fakultativnih sastavnica frazema te između sastavnica i kolokata. O prvim će, vanjskim granicama ovisiti hoće li uopće neka jezična jedinica dobiti status frazema i hoće li ući u rječnik, a o drugim, unutrašnjim, ovisit će u kojem će se liku pojaviti natuknica. Granice frazema razlikuju se od jezika do jezika jer načini izricanja istoga sadržaja ovise o specifičnostima pojedinoga jezika (MOKIENKO 1998). Tako je, primjerice, frazeologizacija prevladala u engleskome: *brain-washing, no-man's-land*, u ruskome: *промывание мозгов, ничейная земля* i hrvatskome: *ispiranje mozga, ničija zemlja*, a u njemačkome su leksikalizacijom nastale složenice

¹⁶ Usp. KOVAČEVIĆ, Ramadanović 2013.

¹⁷ Složenice s dvama akcentima već postoje (*râdiolôgra, àutokolóna*) pa nema zapreke da se i *džez-glazba* ne smatra složenicom.

Gehirnwäsche, Niemandland. Stoga se granice frazema trebaju utvrđivati u svakom jeziku posebice, a unutar jezika jedan će dio uvijek ostati graničan.

Dvojba nastaje kad treba razgraničiti međufrazemske i unutarfrazemske značenjske odnose. O tome ovisi hoće li biti dvije natuknice ili jedna, a to najbolje ilustrira odnos sinonimije i varijantnosti te konverzije i polisemije. Ako su posrijedi varijantnost i polisemija, bit će jedna natuknica, a ako su sinonimija i konverzija, trebale bi biti dvije natuknice (ili više njih).

Frazemska sinonimija¹⁸ i varijantnost bile su često frazeološkom temom. Mnogi slavenski autori koji su se bavili frazemskim varijantama oslanjali su se na njihovu podrobnju razredbu koju je dao Molotkov (Молотков 1977). U hrvatskoj je frazeologiji dosta rano kriterije postavila Antica Menac (1979b), razradila ih je podrobno i Željka Fink (1993), koja je prikazala i u čem se frazeolozi razilaze.¹⁹ Razgraničavanjem varijantnosti i sinonimije utvrđuje se općenito što je jedna, a što su dvije jezične jedinice, u ovom slučaju je li posrijedi jedan frazem ili su dva.²⁰ Obje se, i varijantnost i sinonimija, prepoznaju po istom značenju – varijantnost zato što je jedan frazem, a sinonimija što se dva frazema jednako definiraju. U oba je slučaja moguća zamjenjivost, a razlika je na izraznoj razini pa se treba negdje povući granica, iako će uvijek ostati dio primjera u kojima će granica biti sporna. Varijantnost je promjena u jednom frazemu, a sinonimija je istoznačni odnos dvaju frazema. Njihova je isprepletenost velika. Frazemski sinonimi mogu imati varijantne sastavnice, a frazemske varijante mogu imati sinonimne sastavnice, a uz to i varijante²¹ (inačice) i sinonimi (istoznačnice) imaju zajednička obilježja:

1. isto kategorijalno značenje
2. isto frazemsko značenje
3. zamjenjivost u kontekstu.

Upravo je zbog zajedničkih obilježja teško donijeti kriterije za razgraničavanje varijanata i sinonima, a još teže ako se iz kognitivističke perspektive varijantama smatraju sve zamjenjive sastavnice koje imaju istu konceptualnu osnovu. Odrediti što je varijanta jednoga frazema, a što su dva frazema s istim

¹⁸ Rad se ne temelji na korpusnoj analizi upotrebe frazema pa je uglavnom riječ o sinonimnosti frazema. Razlikujemo sinonimnost i sinonimičnost, pojmove podređene sinonimiji. Svojsvo leksema (a to vrijedi i za frazem) da može biti sinonim naziva se *sinonimnost*, a svojsvo leksema da se ostvaruje kao sinonim naziva se *sinonimičnost*. Odnos je to mogućnosti i ostvarenosti, paradigmatske i sintagmatike (TAFRA 2018). U takvu modelu u razredbi nema mjesta za pojmove apsolutni, potpuni, relativni, djelomični, bliskoznačni ... sinonimi, a to vrijedi i za druge leksičko-semantičke odnose.

¹⁹ Usp. i PARIZOSKA 2019.

²⁰ Jednako je tako i na gramatičkoj razini. Nastavci *-om/-em* u I jd. (*carom/carem*) inačice su jednoga nastavka, a nastavci *-a* i *-i* u G mn. (*Alpi, Alpa*) dva su nastavka, gramatički su sinonimi.

²¹ U nekih autora dublete, a u našem modelu to su, na primjer, sve alojedinice u jeziku.

značenjem teorijski bi se možda i moglo provesti, ali kad se frazeolog sretne s mnoštvom primjera, vidi da mu baš svi i ne stanu u teorijski okvir jer u jezikoslovlju nema, i neće ni biti suglasnosti o tome što je isto značenje, ali ni koliko se frazemskih sastavnica može promijeniti i koje su vrste te promjene da bi nakon promjena još uvijek bio jedan frazem. Načelno, ako je riječ o varijantnosti, bit će jedna natuknica jer se variranje događa unutar jednoga frazema, a ako je riječ o frazemskim sinonimima, tada su dva frazema koji trebaju imati svaki svoju natuknicu i koji se trebaju povezati uputnicama. Jednako je i s polisemijom, homonimijom i konverzijom. Kod polisemije je riječ o jednom frazemu s više značenja, kod homonimije o dvama²² frazemima jednaka izraza i nepodudarna značenja, ali istoga kategorijalnoga značenja, a kod konverzije također je riječ o dvama frazemima jednaka izraza, ali različita kategorijalnoga značenja. Teorijski je sve jednostavno, samo treba odrediti je li posrijedi jedan ili su dva frazema. U praksi je ipak malo teže jer treba postaviti jasne kriterije kako razgraničiti što je jedan, a što su dva frazema.

U frazeološkim je rječnicima raspon zamjenjivosti i promjenjivosti sastavnica dosta velik kad je riječ o frazemačkoj varijantnosti. Uostalom, „frazeolozi pokazuju različit stupanj tolerancije – od promjene samo jedne sastavnice do stavljanja u varijantni odnos i onih frazema koji nemaju nijednu zajedničku sastavnicu“ (KOVAČEVIĆ 2012: 82). Najspornija je zamjenjivost nesinonimnom sastavnicom jer su jednim frazeolozima to inačice jednoga frazema, a drugima su to dva frazemska sinonima.

Najčešće se navode ove granice varijantnosti koje prolaze kroz fonologiju, morfologiju, sintaksu i leksik.

1. fonološke: *kao (ko) Bog*
2. morfološke: *lak na šaci (šakama), što košta da košta ili što koštalo da koštalo, brza (brzoga) jezika*
3. sintaktičke: *rastati se sa životom (od života), bogu iza leđa (za leđima), zavrtjeti glavom (glavu)*
4. leksičke
 - a. zamjena sinonimnih sastavnica: *vruće (vrole) krvi, na rubu živaca (nerava)*
 - b. zamjena nesinonimnih sastavnica iz istoga semantičkoga polja: *nisu sve koze (ovce) na broju, gori pod petama (nogama)*
5. natuknice s fakultativnim (izostavljivim) dijelom frazema svrstavaju se pod varijantnost: *majstor <od> zanata, maca <je> popapala jezik, ići <ruku> pod ruku, <▷> zidovi imaju uši.*

Tipičan je primjer varijantnosti frazem *nije (ne bi bilo, neće biti) zgoreg (zгорега)* koji bi trebao imati jednu nadnatuknicu: ZGOREG(A). Budući da su većinom frazemske varijante posljedica gramatičkoga variranja (promjena kategorije broja, roda, glagolskoga vremena, zamjena prijedložne skupine i

²² I više od dva, a tako i na drugim mjestima na kojima spominjemo minimalan broj dva.

besprijedložne itd.), nema nikakve značenjske razlike, ali ni stilske, dok se sinonimi, iako isto znače, mogu razlikovati po različitim stilskim registrima, po konotaciji, po upotrebi.

Varijante često nastaju zbog promjene kategorije broja, npr. *lak na šaci* (*šakama*), ali treba paziti na značenje frazema. Naime, množina može unijeti novo značenje pa tada nije riječ o jednom frazemu, nego o dvama nesinonimnim frazemima, o frazemskim paronimima,²³ npr. *dići ruku* (na koga) i *dići ruke* (od koga, čega). Naime, kategorija se broja u frazemima ostvaruje na četiri načina. Jedni frazemi s glavnom imeničnom sastavnicom promjenom gramema ne mijenjaju značenje: *lak na šaci* (*šakama*), drugi mijenjaju: *dobiti nogu* i *dobiti noge*, treći imaju samo jedninski oblik imenice: *slamka spasa*, *kula bjelokosna*, a četvrti samo množinu: *napasati oči*, *graditi kule u zraku* (*oblacima*). Možda bi se moglo razmisliti o tome da četvrti tip frazema ima množinsku nadnatuknicu jer je ona leksikalizirana. Tomu u prilog idu primjeri u kojima jednina i množina ne variraju, nego daju frazemima različita značenja.

Frazemsku varijantnost treba razlikovati od frazemske modifikacije,²⁴ odnosno frazeološke igre, kako Fink (1997) naziva neočekivane strukturno-semantičke promjene frazema, npr. frazem *otkriti Ameriku* u reklami za čokoladu modificiran je pa glasi: *Amerike mi, otkrila sam Columbo*, a frazem *misлити svojom glavom* odnosi se na predmet, što nije čest slučaj: *četkica za zube koja misli svojom glavom*.

Da bi riječi uopće bile kandidati za leksičke sinonime, moraju ispuniti tri preduvjeta, moraju pripadati istomu leksičko-gramatičkomu i istomu semantičkomu razredu, istomu idiomu i istomu vremenskomu presjeku leksičkoga razvoja. Tek se nakon toga utvrđuje imaju li isto značenje (TAFRA 2018). Jednako tako i frazemi moraju ispuniti preduvjete da bi mogli biti kandidati za frazemske sinonime, a to su:

1. isto kategorijalno značenje
2. isti idiom
3. isti vremenski odsječak.

Nakon tih triju preduvjeta slijedi utvrđivanje istoga značenja. Na pitanje što je isto značenje, a pogotovo što je slično i blisko značenje (ДРАГИЊЕВИЋ 2007), jezikoslovci neće vjerojatno nikad imati jedinstven odgovor. Za nas isto frazemsko značenje (vrijedi i za leksičko značenje) razumijeva da se frazemi jednako definiraju u rječniku te da su zamjenjivi u kontekstu (mo-

²³ Pišući o međufrazemskim značenjskim odnosima prije petnaestak godina (TAFRA 2005b), tada nisam našla nijedan paronimni par.

²⁴ Tipologiju frazemskih transformacija posebno je razradio Čermák u: FILIPEC, Čermák 1985: 223–228. Hrvatski ih rječnici još ne navode, ali će vjerojatno jednom i oni naći svoje mjesto kad se rječnici budu radili na suvremenim korpusima. Usp. i OMAZIĆ 2003; PARIZOSKA 2019.

guća je neutralizacija, na primjer, manjega sintaktičkoga nepodudaranja ili stilskih²⁵ razlika). Pritom nije bitno jesu li zamjenjivi u svim ili samo u nekim kontekstima. U kontekstu u kojem su zamjenjivi oni su sinonimični. Isti idiom razumijeva da u sinonimijski odnos ne ulaze frazemi koji se upotrebljavaju u različitim idiomima, na primjer u dijalektu i u standardnom jeziku, a isti vremenski odsječak znači da sinonimi ne mogu biti dijakronijski i sinkronijski frazemi, osim ako koncepcijom rječnika nije drugačije određeno, kao što Vidović Bolt i dr. (2017) donose i frazeme koji nisu u aktivnoj upotrebi, ali mogu postati oživljenice pa ih obilježavaju posebnim znakom umjesto odrednicom. Budući da frazemski sinonimi imaju isto kategorijalno značenje i da su zamjenjivi u kontekstu, razumijeva se da obavljaju istu sintaktičku ulogu. Razumijeva se i da pojedina značenja višeznačnoga frazema samostalno stupaju u sinonimijske odnose jednako kao i cijeli frazem.

Za leksičku sinonimiju granica prolazi kroz tvorbu pa sve što nastaje tvorbom, npr. sinonimnim sufiksima (*čitalac* i *čitatelj*), pripada sinonimiji jer tvorbom nastaju nove riječi, a dvije riječi ne mogu biti varijante jedne riječi. Dio jezikoslovaca (npr. ГОРТАН-ПРЕМК 1997: 143; ШИПКА 1998: 44) istokorijenske istoznačnice ne smatraju sinonimima, nego dubletama. Za nas su takvi tvorbeni parnjaci sinonimi, a uporište za tu tvrdnju nalazimo u mogućnosti njihove desinonimizacije, npr. *susjedni* (*susjedni stan*) i *susjedski*²⁶ (*susjedski odnos*).

Frazemski sinonimi nastaju na dva načina:

1. zadržavanjem barem jedne jednake²⁷ punoznačne sastavnice
 - a. promjenom sintaktičkoga položaja frazemskih sastavnica: *oštar na jeziku, oštra jezika; dvosjekli mač, mač s dvije oštrice*
 - b. leksičkom zamjenom punoznačnih sastavnica koje su
 - a) različite vrste riječi: *spavati kao top (zaklan) → spavati kao top, spavati kao zaklan* ‘spavati dubokim snom’
 - b) u leksičkom sustavu nesinonimne: *otiči Bogu na istinu (račun) → otići Bogu na istinu, otići Bogu na račun* ‘umrijeti’; *slamnati (bijeli) udovac → slamnati udovac, bijeli udovac* ‘suprug kojemu je neko vrijeme odsutna supruga’
 - c) apelativ i onim: *djevojka (Katica) za sve → djevojka za sve, Katica za sve* ‘trčkaralo, potrkalo’
2. bez ijedne jednake punoznačne sastavnice: *kost i koža, suh kao bakalar, tanak kao čačkalica* ‘mršav’.

²⁵ Zagrebačka frazeološka škola dala je mnoge rječnike i teorijske radove pa je došlo vrijeme za frazeološki rječnik sinonima, ali i za razvoj frazeološke stilistike usporedo s leksičkom (BARČOT 2015).

²⁶ Sufiksi *-ni* i *-ski* sinonimni su u tvorbi odnosnih pridjeva.

²⁷ Zajedničke sastavnice (tj. iste) imaju varijante, a sinonimi imaju jednake.

U frazeološkim su rječnicima primjeri (sva četiri tipa) pod 1. obrađeni kao varijante, dakle kao jedan frazem, pa je i natuknica jedna. Primjeri pod 2. i nisu obrađeni kao sinonimi osim u rječnicima frazemskih sinonima. Sinonimnost zamijenjenih sastavnica nije i sinonimnost frazema pa se primjeri tipa *podrezati (potkresati) krila* smatraju varijantama. No, dva su frazemska sinonima

1. ako zamjenjive sastavnice pripadaju različitim vrstama riječi: *top* i *zaklan* (primjer pod 1.b.a))
2. ako su zamjenjive sastavnice apelativ i onim: *djevojka* i *Katica*²⁸ (primjer pod 1.b.c))
3. ako zamjenjive sastavnice, iako su ista vrsta riječi, ne ulaze u isto semantičko polje ili u isti asocijativni niz: *istina* i *račun*, *slamnat* i *bijel* (primjer pod 1.b.b)).

Oba se tipa frazemskih sinonima mogu naći u frazeološkoj literaturi, npr. u engleskom: *come to this world, come into the world, make your entrance into the world, see the light of day* ‘roditi se’; u francuskom: *avoir de la chance, avoir de la veine* ‘imati sreće’; u češkom: *nosit (vozit) dříví do lesa, z pustého v prázdne přelívat, nosit sovy do Athén* ‘baviti se beskorišnim poslom’; u ruskom: *от всей душой, от всего сердца* ‘iskreno, velokodušno’, *пересчитать пёбра, дать волю рукам* ‘istući’. Ima pak frazeologa (Молотков 1977) koji frazemskim sinonimima smatraju samo one istoznačne frazeme koji nemaju ni jednu jednaku sastavnicu. Antica Menac (2007: 72) dopušta ipak sumnju u neke tipove leksičkih promjena, npr. *stari mačak (lisac), spavati kao top (zaklan), praviti se lud (Tošo)*, ali ih je sklona smatrati variranjem istoga frazema „jer se zadržava ista osnovna struktura i ista slika u njegovoj osnovi“. Prema njezinu mišljenju „sinonimima možemo smatrati one frazeme koji imaju različit sastav elemenata, ponekad i različitu sliku u svojoj osnovi, a jednako ili blisko značenje“. Iako je otvorila mogućnost preispitivanja nekih tipova varijantnosti, ona o frazemaškoj sinonimiji jednako misli kao i Molotkov. Međutim, može se gledati i drugačije. Ako se frazemska sinonimija usporedi s leksičkom, tada su frazemski sinonimi s barem jednom jednakom sastavnicom usporedivi s istokorijenskim leksičkim sinonimima, a frazemski sinonimi bez ijedne jednake sastavnice s raznokorijenskim leksičkim sinonimima.

Radi ekonomičnosti HFR sve zamjenjive sastavnice stavlja u okrugle zagrade. Takav je način i za korisnike svakako najpraktičniji. Dio se frazemskih sinonima može otkriti posredno jer su navedeni pod dvjema nadnatuknicima i uputnicom povezani, npr. *djevojka (Katica)* za sve obrađena je pod

²⁸ Drugi je problem je li ta sastavnica deonimizirana (*katica*) kao što je u hrvatskom deonimizirano perifrastičko ime *Modni Mačak* u *modni mačak* ‘stilist; modni blogger’. Zasad je taj frazem u rječnicima tako napisan.

nadnatuknicom DJEVOJKA, a pod nadnatuknicom KATICA navedena je natuknica *djevojka (Katica) za sve* i upućena na DJEVOJKA. U tom slučaju jedna natuknica zapravo obuhvaća dva frazema *djevojka za sve* i *Katica za sve* pa se natuknica i frazem ne podudaraju. Dio se pak frazemskih sinonima zbog morfološkoga kriterija uspostave nadnatuknice ne može ni otkriti jer je nadnatuknica, na primjer, imenica, a zamjenjive glagolske sastavnice nisu leksički sinonimi te su dva frazemska sinonima *prodavati pamet* i *prosipati pamet* obrađena kao jedan frazem *prodavati (prosipati) pamet* pod nadnatuknicom PAMET. U općim se rječnicima sinonimne natuknice upućuju jedna na drugu pa bi se očekivalo da je tako i u frazeološkom rječniku.

Iako bi pravilo trebalo biti da se promjenjivi dio kod varijantnosti ne pojavljuje kao nadnatuknica, a da se kod sinonimije pojavljuje kao nadnatuknica, upravo zbog morfološkoga kriterija to je pravilo neprovedivo. S druge strane, frazemi kojima se ne može odrediti glavna sastavnica jer su im sastavnice nezavisne, ravnopravne, obrađeni su pod dvjema nadnatuknicama, npr. *ne biti ni rod ni pomozbog* pod ROD i POMOZBOG, iako nema zamjenjivih sastavnica. HFR je uzoran primjer kako sve vrste zagrada i tipovi slova mogu imati maksimalnu funkcionalnost. Vjerojatno bi se dalo u tom modelu iskoristivosti pravopisnih znakova i grafičkih sredstava, ali i ekonomičnosti, naći rješenje za razlikovanje varijanata i sinonima, jednoga i dvaju frazema, pa da se ne obrađuju jednako, npr. varijante *priljepiti se (zalijepiti se) kao krpelj, imati crve u stražnjici (guzici)* i sinonimi *prodavati (prosipati) pamet, puna je kapa (kufer)*. Jedna od mogućnosti je da se varijante odjeljuju kosom crtom kao što se alojedinice odjeljuju (-om/-em), a da se sinonimne zamjene stavljaju u okrugle zagrade u onih frazema koji imaju barem jednu jednaku sastavnicu. Daljnji je korak povezivanje sinonima koji nemaju ni jednu jednaku sastavnicu dodavanjem kratice *sin.* nakon definicije i navođenje sinonima ili sinonimnoga niza kod dominante, a upućivanje ostalih na nju. Pritom treba imati na umu da u višeznačnih frazema pojedina značenja stupaju u sinonimijske odnose.

Dok su varijantnost i sinonimija posljedica promjena na izraznoj razini, dotle su polisemija (višeznačnost) i konverzija (preobrazba) posljedica značenjskih odnosa, polisemija unutarfrazemskoga, a konverzija između dvaju frazema. Razlike nema na izraznoj razini. O prepoznavanju tih odnosa ovisit će hoće li se uspostaviti jedna ili dvije natuknice.²⁹ Konverzija je kao jedan od načina nastanka novih riječi dosta dugo bila na rubu zanimanja (TAFRA 1998), ali je ipak i kao takva, rubna, nalazila svoje mjesto u knjigama o tvorbi (BABIĆ 1986), dok se o konverziji frazema nije ni pisalo u hrvatskom jezikoslovlju (TAFRA 2005b). Iako je Molotkov (МОЛОТКОВ 1977) spomenuo konverziju frazema, ona nije prepoznata u frazeološkim rječnicima sve do HFR-a.

²⁹ Ne utječu svi međufrazemski značenjski odnosi, npr. antonimija, na natuknički niz.

Konverzija se u frazeologiji može promatrati, kao i sinonimija, na razini sastavnica i na razini frazema, a o njezinu priznavanju ovisi uspostava natuknica i nadnatuknica. Neki su primjeri konverzije ostali samo unutar frazeologije, npr. *na svetoga nikada, imati tri čiste*, ali su neki već dio općega jezika, npr. prilog *nizbrdo*. U HFR-u ima nekoliko primjera za poimeničenje sastavnica: *imati tri čiste, na svetoga nikada, kao vlaška mlada*, za popriloženje: *krenulo je (pošlo je) nizbrdo, izići / izlaziti ususret, ići ukorak*³⁰ itd. Sastavnica nastala poimeničenjem može biti nadnatuknica. Usporedba s konverzijom na razini vrsta riječi pomaže tako da se primijeni analogija na razini frazema te da se zaključi kako je uvijek riječ o najmanje dvama frazemima koji imaju jednake izraze, a različito kategorijalno značenje. Iako Molotkov (Молотков 1977: 158) kaže da se konverzija tradicionalno smatra jednom vrstom homonimije, postoji previše razlika da bi se ta dva značenjska odnosa mogla izjednačiti. Jedina je sličnost konverzije i homonimije izrazna jednakost. Frazemski homonimi nemaju nijedno zajedničko značenjsko obilježje i na paradigmatskoj osi imaju isti status. Između njih nema motivacijske veze. Za razliku od leksemskih homonima koji najčešće imaju različite etimone, frazemski su homonimi nastali depolisemizacijom. Upravo zato što su rijetki, frazemski homonimi ponekad nisu prepoznati, a nekad i jesu. Tako Menac i dr. (1979a) nemaju dvije natuknice, iako su dva frazema, što se vidi iz definicije: *убитъ бобра* (razg.) prevariti se u računu, nasaditi se, nasanjhati se, loše proći, dobiti rog za svijeću, tjerati vuka – istjerati lisicu; pala mu sjekira u med, upalilo mu je. Zato imaju dvije homonimne natuknice, ali neobroječane: *за глаза (глазми)* iza leđa, u odsutnosti; *за глаза* <довольно, хватит, достаточно> (razg.) sasvim dovoljno, dosta i previše. Vidović Bolt i dr. (2017) obradili su dvije homonimne natuknice *svračje noge* koje su i obrojčali. Turk (2000) donosi nekoliko frazemskih homonima, npr.

1. *posljednja riječ* neizmjenjiva odluka
2. *posljednja riječ* najviše dostignuće (u tehnici, u znanosti)
1. *mozak da stane* izvanredno, divno
2. *mozak da stane* užasno, nepojmljivo.

Iako Marija Turk navodi značenja pod brojčanim oznakama, a samo jedan frazem mjesto dvaju, ona pravilno primjećuje (str. 481) da u frazemskim homonimima „značenja više nisu bliska ili je prvotna povezanost izgubila transparentnost. (...) Semantičkom analizom homonimnih frazema može se utvrditi distinktivnost značenjskih sastavnica, odnosno izostanak integralnih i kohezijskih značenjskih elemenata.“

³⁰ Ti su prilozi prošli dva semantička procesa – leksikalizaciju prijedložnoga izraza i konverziju.

Frazemi nastali konverzijom imaju, kao i frazemski homonimi, jednake izraze, ali imaju različita kategorijalna značenja te zajednička značenjska obilježja jer između njih postoji motivacijska veza, jedan je motivirajući, a drugi je motiviran, npr. frazem *za pet* 'izvršno, odlično' motiviran je frazemom *za pet* 'izvrstan, odličan'.

Konverzija je u frazeološkim rječnicima bila dosad „utopljena“ u polisemiju, npr. *bog bogova* 1) svemoćan čovjek, sila nad silama; 2) izvanredan; vrlo dobro, izvanredno (MATEŠIĆ 1982, s. v. BOG), iako je riječ o trima frazemima koji imaju imenično, pridjevno i priložno kategorijalno značenje. Takvi se frazemi zbog razlike u kategorijalnom značenju ne mogu zamijeniti u istom kontekstu jer imaju sasvim različite funkcije, npr.

Ta je knjiga ISPOD SVAKE KRITIKE.

Odlumio je tu ulogu ISPOD SVAKE KRITIKE, gore od početnika.

U prvoj rečenici frazem ima funkciju imenskoga predikata, a u drugoj priložne oznake, što potvrđuje postojanje dvaju frazema. Upravo je Željka Fink (2014) sa suautorima razdvojila prvi put u frazeografiji polisemiju i konverziju i tako uhvatila korak s novijim jezikoslovnim spoznajama. Kad se zna da je leksikografija općenito vrlo konzervativna disciplina, tada je to zaista velik pomak. Imajući na umu korisnike rječnika i upotrebnu prihvatljivost, koja ipak zadovoljava znanstvene činjenice, a činjenica jest da, primjerice, frazem s imeničnim kategorijalnim značenjem i frazem s pridjevnim kategorijalnim značenjem nikako ne pripadaju pod polisemiju, autori su HFR-a našli kompromisno rješenje te su ostavili jednu natuknicu, ali su različita značenja jednoga frazema označili brojkama, a frazeme različita kategorijalnoga značenja obradili pod jednom natuknicom, iako se smatraju posebnim frazemima, te su ih obilježili velikim slovima. Pritom treba voditi računa koji je frazem motivirajući, a koji je motiviran pa ih tim redoslijedom obraditi. Obrada izgleda ovako:

polisemija

kao da su krave žvakale

1. (*koga*) odjeven u zgužvanu odjeću
2. (*što*) potpuno zgužvan /o odjeći/

konverzija

bog bogova

- A) izvrstan, odličan, izvanredan, sjajan
- B) izvršno, odlično, izvanredno, sjajno
- C) izvršno!, odlično!, sjajno!

homonimija

1. **svračje noge** loš (ružan) rukopis
2. **svračje noge** bore koje nastaju uz sljepoočnice, uglove usta itd.

4. ZAKLJUČAK

U ovom su radu otvorene tri skupine problema u vezi s uspostavom natuknica i nadnatuknica u frazeološkim rječnicima. Prva skupina obuhvaća teorijska rješenja koja se već primjenjuju u hrvatskoj frazeografiji i koja su priličan pomak u odnosu na dosadašnju recepciju jezikoslovnih spoznaja. Najveći je pomak svakako razgraničavanje polisemije i konverzije te priznavanje višerječnicama statusa nadnatuknice.

Druga skupina obuhvaća prijedloge rješenja koja se mogu primijeniti u frazeološkim rječnicima. U prvom redu to su prijedlozi za razgraničavanje frazemske varijantnosti i sinonimije jer je to potrebno zato što je varijantnost „progutala“ sinonimiju i što se u nesinonimnim frazeološkim rječnicima samo ona obrađuje, a ne obrađuje se i frazemska sinonimija. Kako god frazeografi riješili taj problem, trebaju ga u uvodu rječnika obrazložiti. U tu skupinu idu i prijedlozi da se priznaju rezultati onimizacije (*na Svetoga Nikada*), ali i deonimizacije (*prijeći rubikon*) te da se istraže primjeri leksikalizacije množinskih imeničnih oblika (*napasati oči*) kako bi im se možda dao status nadnatuknice. Svakako je to još otvorena tema.

Treća je skupina otvorila dvojbe koje traže rješenja. Iako je usvojen prijedlog da frazemi tipa *rak-rana* budu još jedan frazemski tip prema opsegu, takvi primjeri traže jasnije određivanje što su polusloženice i koje se od njih mogu frazeologizirati. Ako je polusloženica jedna riječ, nije frazem. Jednako tako ni složenice (u drugih jezikoslovaca sraslice) tipa *budiboksname* i *žalibože* nisu frazemi.

Idući je korak testiranje teorijskih rješenja na primjerima frazeografske obrade, što ovdje nije učinjeno zbog preširokoga opsega teme, ali i zbog ograničenja opsega članka. Budući da je u frazeološkom rječniku natuknica izjednačena s frazedom, rasprava je tekla o unutarfrazemskim i međufrazemskim izrazno-sadržajnim odnosima o kojima ovisi hoće li biti uspostavljena jedna ili dvije natuknice, ovisno o tome koliko je frazema. Iako je jako mnogo literature o varijantnosti frazema, još nema čvrstih kriterija o razgraničavanju varijantnosti i sinonimije. Postavili smo tvrdnju da i frazemi trebaju, kao i leksemi, prije razmatranja jesu li sinonimi prvo zadovoljiti preduvjete. Te bi tvrdnje trebalo oprimirati te pokazati, na primjer, što znači da frazemi trebaju pripadati istomu idiomu ili istomu vremenskomu odsječku. Ista pravila vrijede i za frazemske homonime. Ta se pravila ne primjenjuju na sve tipove frazeoloških rječnika jer se u rječniku frazema nekoga suvremenoga pisca mogu naći frazemi iz mjesnih govora i iz žargona uz biblijske te frazemi iz raznih razdoblja, možda neki iz Marulićeva ili Belostenčeva jezika, dakle dijakronijski. Pri uvrđivanju pravila za uspostavu nadnatuknice i natuknice u frazeološkom rječniku treba voditi računa i o tipu rječnika, ali i o općeprihvaćenosti frazema ili o individualnoj modifikaciji. U svakom slučaju frazeograf se mora

oslanjati na mnoge jezikoslovne discipline i njihova dostignuća, u prvom redu na teoriju leksikografije. S druge strane, dobri će frazeološki rječnici pomoći leksikografima da bolje obrade frazeme u općim rječnicima pa će korist biti obostrana. Posljednjih godina zagrebačka je frazeološka škola iznjedrila mnoge rječnike koji su prilično dosljedni u primjeni valjanih frazeografskih kriterija te su više nego solidan temelj za daljnje promišljanje o nadnatuknici i natuknici kao početku planiranja izrade frazeološkoga rječnika.

Citirana literatura

- BABIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU, 1986.
- BARČOT, Branka. „O stilističkoj obojenosti hrvatskih frazema s historizmom ili arhaizmom kao sastavnicom“. U: Anera Ryznar (ur.). *Svijet stila, stanja stilistike*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015. (www.stilistika.org)
- BLAGUS BARTOLEC, Goranka. *Riječi i njihovi susjedi: kolokacijske sveze u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 2014.
- DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „O problemima identifikacije frazeologizama“. *Südslavistik. online*, Nr 1, Januar 2009: str. 35–44. <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf> (pristupljeno 12. 1. 2021)
- FILIPEC, Josef, František Čermák. *Česká lexikologie*. Prag: Československá akademie věd, 1985.
- FINK, Željka. „O jednom tipu frazeoloških varijanti“. U: Rudolf Filipović, Božidar Finka, Branka Tafra (ur.). *Rječnik i društvo*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11–13. X. 1989. u Zagrebu. Zagreb: HAZU, 1993: str. 65–70.
- FINK, Željka. „Frazeološke igre u reklamama ili misli li četkica za zube svojom glavom“. U: Marin Andrijašević, Lovorka Zergollern-Miletić (ur.). *Tekst i diskurs*. Zagreb: HDPL, 1997: str. 325–330.
- FINK, Željka. „Hvatamo li za bradu Boga ili boga: o jednom pravopisnom problemu u frazeologiji“. *Filologija* 36–37 (2001): str. 139–148.
- HER: Ranko Matasović (gl. ur.). *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber, 2002.
- HFR: Antica Menac, Željka Fink Arsovski, Radomir Venturin. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Knjigra, 2014.
- KOVAČEVIĆ, Barbara. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 2012.
- KOVAČEVIĆ, Barbara, Ermina Ramadanović. „Frazemske polusloženice (od rječnika preko tvorbe do pravopisa i obratno)“. *Rasprave IHJJ* 39/1 (2013): str. 271–291.
- MATEŠIĆ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- MENAC, Antica (red.). *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*. Prvi dio A–N. Zagreb: IRO „Školska knjiga“, 1979a.
- MENAC, Antica. „Iz problematike frazeološke sinonimije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku“. *Filologija* 9 (1979b): str. 185–191.
- MENAC, Antica. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra, 2007.

- MENAC, Antica, Mira Menac-Mihalić. *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.
- MOKIENKO, Valerij M. „Phraseologisierung von Europäischen oder Europäisierung von Phraseologismen? Divergente und konvergente Prozesse in phraseologischen Systemen europäischer Sprachen“. U: Wolfgang Eismann (Hrsg.). *EUROPHRAS 95: Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*. Bochum: Norbert Brockmeyer, 1998: str. 539–555.
- OMAZIĆ, Marija. *Modifications of Phraseological Units in English*. Doktorski rad, rukopis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003. (<http://oblak.ffos.hr:8000/f/2be4754406c14e3ab054/>)
- PARIZOSKA, Jelena. *Promjenjivost glagolskih frazema u engleskom i hrvatskom jeziku – kognitivnolingvistička analiza*. Doktorski rad, rukopis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019. (<https://dr.nsk.hr>)
- PRAVOPIS IHJJ: Željko Jozić (gl. ur.). *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2013.
- ŠIPKA, Danko. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska, 1998.
- TAFRA, Branka. „Konverzija kao gramatički i leksikografski problem“. *Filologija* 30–31 (1998): str. 349–361. [Isto: Tafra 2005a]
- TAFRA, Branka. „Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem“. U: Lada Badurina, Boris Pritchard, Diana Stolac (ur.). *Jezična norma i varijeteti*. Rijeka – Zagreb: HDPL, 2000: str. 575–582. [Isto: Tafra 2005a]
- TAFRA, Branka. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005a.
- TAFRA, Branka. „Frazeološki izazovi“. *Jezik* 52/2 (2005b): str. 48–61. [Isto: Tafra 2005a]
- TAFRA, Branka. „Navrh jezika“. *Rasprave IHJJ* 31 (2005c): str. 559–565.
- TAFRA, Branka. „Istopisnice i istoslovnice u hrvatskom jeziku“. U: Dubravka Sesar (ur.). *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim* II. Zagreb: FF press, 2011: str. 173–179.
- TAFRA, Branka. „Što je hrvatskoj leksikografiji *natuknica*?“ U: Željka Fink (ur.). *Stručak riječima ispunjen: zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu*. Zagreb: FF press, 2012: str. 105–126.
- TAFRA, Branka. „Homonimija – kroatistički kamen smutnje“. U: Željka Čelić, Tetyana Fuderer (ur.). *Slavenska filologija: prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića*. Zagreb: FF press, 2016: str. 144–154.
- TAFRA, Branka. „Razgraničavanje istoznačnosti i bliskoznačnosti“. U: Diana Stolac (ur.). *Od fonologije do leksikologije: zbornik u čast Mariji Turk*. Rijeka, 2018: str. 215–230.
- TAFRA, Branka, Petra Košutar. „Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku“. *Suvremena lingvistika* 67 (2009): str. 87–107.
- TURK, Marija. „Višečlani izrazi s desemantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice“. U: Diana Stolac (gl. ur.). *Riječki filološki dani* 3. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2000: str. 477–486.
- TURK, Marija. „Od kolokacije do frazema“. U: Petra Košutar, Mislav Kovačić (ur.). *Od dvojbe do razdvoje: zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri*. Zagreb: Ibis grafika, 2018: str. 225–237.

- Vajs, Nada, Milena Žic Fuchs. „Definicija i frazem u jednojezičnom rječniku“. *Filologija* 30–31 (1998): str. 363–368.
- VIDOVIĆ BOLT, Ivana, Branka Barčot, Željka Fink Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić, Ana Vasung. *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*. Zagreb: Školska knjiga, 2017.

*

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Граматика у огледалу семантике*. Београд: Чигоја штампа, 2020.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Gramatika u ogledalu semantike*. Beograd: Čigoja štampa, 2020]
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- [GORTAN-PREMK, Darinka. *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1997]
- МОЛОТКОВ, А. И. *Основи фразеологије русског језика*. Ленинград: „Наука“, 1977.
- [MOLOTKOV, A. I. *Osnovi frazeologije ruskog jezika*. Leningrad: „Nauka“, 1977]
- МРШЕВИЋ, Драгана. „О критеријима који одређују место обраде фразеологизама у речнику“. У: Драго Ђупић (одг. ур.). *Лексикографија и лексикологија: зборник реферата*. Београд: САНУ, Филолошки факултет – Нови Сад: Филозофски факултет, Матица српска, 1982: стр. 141–148.
- [MRŠEVIĆ, Dragana. „O kriterijima koji određuju mesto obrade frazeologizama u rečniku“. U: Drago Ćupić (odg. ur.). *Leksikografija i leksikologija: zbornik referata*. Beograd: SANU, Filološki fakultet – Novi Sad: Filozofski fakultet, Matica srpska, 1982: str. 141–148]
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана Б. „Фразеолошке јединице као мотиватор у творбеном процесу“. У: Рајна Драгићевић (гл. ур.). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2012: стр. 689–700.
- [PEJANOVIĆ, Ana B. „Frazeološke jedinice kao motivator u tvorbenom procesu“. U: Rajna Dragičević (gl. ur.). *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012: str. 689–700]

Бранка З. Тафра
Центр хорватских исследований Загребского университета

ЗАГОЛОВОЧНАЯ ЕДИНИЦА И ОПОРНЫЙ КОМПОНЕНТ
ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ

Резюме

Рассмотрение заголовочных единиц и опорных компонентов в словарной статье одновременно является и обсуждением внутренних и внешних границ фраземы, её идентичности и компонентов. Оно вызвало необходимость решения трёх задач. К первой задаче можно отнести теоретическое решение, которое было успешно реализовано в хорватской фразеогрфии на основе рецепции лингвистических изысканий. Одно из удачных решений – разграничение полисемии и конверсии, а также введение лексикализованного устойчивого сочетания слов в качестве опорного компонента. Ко второй группе задач можно отнести разграничение фразеологического варьирования и синонимии, а также признание онимизации и деонимизации компонентов во фразеологических словарях. Третья группа задач ждёт своего решения. В первую очередь следует ответить на вопрос, что представляют собой сложносоставные слова. Если это лексемы, а в некоторых случаях это действительно так, тогда это не фраземы, а если это всё же словосочетания, которые можно преобразовать во фраземы, то тогда это не сложносоставные слова, так как сложносоставное слово мы относим к словосложению, т. е. к способу словообразования.

Ключевые слова: заголовочная единица, опорный компонент, фразема, лексикализованное устойчивое сочетание слов, сложносоставное слово, фразеологический словарь, вариантность, синонимия, конверсия, лексикализация.

Branka Z. Tafra
University of Zagreb
Centre for Croatian Studies

THE ENTRY AND SUPER-ENTRY IN A DICTIONARY OF IDIOMS

S u m m a r y

This discussion of the entry and super-entry is the one that concerns both the internal and external boundaries of the idiom and the identity of the idiom and its components. It gives rise to three groups of issues. The first group includes the theoretical solutions that have already been implemented in Croatian idiomatic lexicography, which constitute a significant shift in comparison to the previous state of linguistic knowledge. The greatest shift undoubtedly lies in the demarcation between polysemy and conversion and in the introduction of a multiword expression as a super-entry. The second group involves proposing the strategies that can be applied in idiomatic dictionaries, such as drawing a clearer distinction between idiom variation and synonymy and identifying the occurrences of onymization and deonymization of components. The third group of issues uncover the dilemmas that seek solutions. First and foremost, what needs to be resolved is the question of the nature of semi-compound words. If they are to be treated as lexemes, which some of them are, then they cannot be categorized as idioms, and if they are to be treated as phrases that can turn into idioms, then they cannot be categorized as semi-compound words, since the latter represents a term from the area of word-formation.

Keywords: entry, super-entry, idiom, multiword expression, semi-compound word, phraseological dictionary, variation, synonymy, conversion, lexicalization.